

Huszonöt éves a vasi honismeret folyóirata

A Vas megyei honismeret folyóirat szintű nyilvánossága jörszerűen a *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* megszületéséhez köthető. Ez a többfunkciós művelődési intézmény 1973-ban nyitotta meg kapuit. Rá egy esztendővel, 1974-ben pedig megjelent a *Honismereti Közlemények* első száma. 1994-ben, a lap fennállása huszadik évfordulóján elkészült a lap *repertórium*a.¹ Eszerint az első tizenöt évben a honismeret fórumaként tartották nyilván a lapot, 1991-től pedig folyóiratként. A kétféle önmeghatározás mögött valójában a politikai korszakváltozás húzódik meg. Az első, kicsit önkorlátozó megjelenésben benne van a korabeli nyilvánosság megszorítása is.

A folyóirat első húsz évére emlékező szerkesztői írás láthatóan nem akarta elvégezni a két évtized mérlegét.² Igaz, az ekkor megjelenő repertórium szinte önmutatós mérleget készített. Mégis úgy érezzük, egyszer ez elkerülhetetlen lesz. A röviden csak *MMIK*-nak becézett *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* (Szombathely) érdemei elévülhetnek a lap megszületésében. Önmagában azzal, hogy mint intézmény a lap megjelenése mögé állt, biztosítékot nyújtott a nyilvánosságnak. A honismereti mozgalom akkor is a közművelődés része volt. Egyfelől ez indokolta a mozgalom számos formájának (szakkörök, továbbképzések, szaktáborok, népművészeti műhelyek, filmdokumentáció, országismereti körök, természetvédelem stb.) az *MMIK*-ba integrálását. Ugyanekkor ez teremtett igényt is a nyilvánosság helyi fórumának megteremtésére is.³ Ez adott keretet tehát 1983/84-ig a folyóiratnak. Hogy tartalmilag a néprajz erősebben határozta meg az első évtized természetét, annak egyszerű oka volt. A *Savaria Múzeum* (Szombathely) ugyanis előbb nevelte ki a néprajzi pályázatok rendszerén keresztül a maga szerzőgárdáját minden közgyűjteménynél és társadalmi szervezetnél.

A folyóirat *második korszakának története* tulajdonképpen a *Hazafias Népront Vas Megyei Bizottsága Honismereti Munkabizottságának* megújított működésével folytatódott. Ebben a bizottságban dőlt el 1983-ban, hogy meg kell újítani a *VHK*-t.⁴ Ez

egyben azt jelentette, hogy a folyóirat szerkesztése, koncepcionális megújítása a vasi honismereti munkabizottság feladata lett. Akkor e sorok szerzője került mind a megyei honismereti bizottság, mind pedig a folyóirat szerkesztőbizottságának élére. Szinte sokkolóan hatott akkor az az élmény, hogy úgyszólván eltűnt az életünkben a személyiség szerepe. A honismeret emberi bázisát – mint oly sok helyen – az egykori néptanítók, plébánosok akkora már nyugdíjas korú generációja adta. Ők voltak egyébként a többféle Magyarországi – a cs. és kir., a két világháború közti, a koalíciós és a „népi demokratikus-szocialista” – élő tanúi. Vissza akartuk lopni az elhallgatott, az elhallgattatott embereket és személyiségeket a nyilvánosságba. Ennek a nemzeti koncepciónak szólt a folyóirat rovatagolásán túl (*Aktualitások, Műhely, Adattár, In memoriam, Könyvespolc, Krónika* stb.) az a mai napig is élő hagyomány, hogy a *Műhelyrovat* a bemutatkozás, az *Adattár* pedig többek között a bemutatott személyek publikációs fóruma lett a folyóiratban belül.

Itt nemcsak arról volt szó, hogy embereket és témákat akartunk szinte rehabilitálni, hanem arról is, hogy szerzőket akartunk verbuválni, ha úgy tesszük, nevelni a vasi honismeret folyóiratának. Bevallottan is követtük a *Honismeret* folyóirat példáját. De különösen azt az elvet, amit a folyóirat főszerkesztője, *Halász Péter* nem győzött éleszser hangsúlyozni: el kell kerülni a dilettantizmust, az öncélúság és a provincializmus veszélyét.⁵ Ennek a követelménynek meg kellett felelni. Bárki is adott kéziratot, ebből nem engedhettünk. S minthogy a szerkesztőbizottságban ott ültek a gyakorlatos levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, úgyszólván garantált volt a színvonal. Így két szándékot is egyesíteni lehetett. Azt, hogy minden irányba kiszélesítsük a folyóiratban jelentkezők körét és azt, hogy ez ne menjen a minőség kárára. Az egyetlen és egységes honismeret hívei voltunk, de a fent említett minőségi kritériumok mellett. Így sikerült 1985-re azt a pozíciót is kiharcolni, hogy a folyóirat megjelentette a *Vasi Honismereti Kislexikon*-t. Az ötletet a kolozsvári *Az Igaz Szó Évkönyve 1984 – Bölcsőringató* című folyóiratban megjelent *Néprajzosok lexikona* adta. Az erdélyi ötlet Vas megyei adaptációját jól fogadta a HNF Vas megyei vezetése is. Így ez a 275 személy adatait és munkásságát feldolgozó lexikon lett a folyóirat adatbankja a *Műhely* és az *Adattár* rovat számára, ezt a lexikont 1990-ben újabb 35 személlyel egészítettük ki. Azaz több mint 300 helytörténeti, honismereti személyiség „robbant be” a köztudatba. Azóta, sajnos, az *In memoriam* rovatnak is munkát adtak sokan közülük. De ez csak még jobban dicséri az ötletet és a megvalósítást.

¹ Vasi Honismereti Közlemények. VHK, Repertórium 1974–1994., összeállította: T. Pásztor Ágnes, hely és év nélkül.

² *Kuntár Lajos*: Felnőttén – nagyobb feladatokra készsen... Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1995/1. sz. 7–8. old.

³ *Kuntár Lajos*: A Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ szerepe és feladata a honismereti mozgalomban. Beszélgetés Zsámboki Árpáddal, VHK, 1985/1–2. sz. 11–15. old.

⁴ *Bariska István*: Egy korszak lezárult. A honismereti mozgalom Vas megyei közelmúltjáról, VHK, 1900/1–2. sz. 11–17. old.

⁵ *Halász Péter*: Visszapillantás, Honismereti mozgalom eddigi útja, Olvasó Népi, 1982 Ősz, 90–98. old.

Hiszen a folyóirat kezelte először értékén a bemutatott személyiségeket és életműüket. És nemcsak halálukban. Az 1983-as megújítási koncepciót maradéktalanul teljesítettük. Annak hasznáról nem beszélve, hogy a folyóirat új szerzőket talált. Az eddig hallgatók is érzékelték, hogy egy nagyobb család, közösség részei, megbecsült, felértékelődött alanyai lettek. És fordítva: a folyóirat is megte-mertette a maga sokgenerációs bázisát.

1989 új esélyt kínált a *Vasi Honismereti Közle-ménynek*. Nem egyszerre értek be a változás felté-telei, de feltartoztathatatlank voltak. Az új politi-kai-gazdasági rendszer egész Közép- és Kelet-Eu-rópa történetét ártírta. Benne a atpolitikai intéz-ményrendszereket is. A folyóirat mögül így először a *Hazafias Népfront Vas Megyei Bizottsága* hátrált ki, majd *Vas Megye Tanácsa Művelődési Osztálya* is. Így került a folyóirat szerkesztése a *Vas Megyei Levéltár-hoz*, amely 1991-től a lap kiadója lett. Ekkor új borí-tóval is jelezni akarta a szerkesztőség a változást. 1992-től pedig németül és szlovénül is közreadja a tartalomjegyzéket. Ezzel indult lényegében a *folyó-irat harmadik korszaka*, függetlenül attól, hogy 1995-től már a „helytörténet”-tel bővült a lap neve. Ettől kezdve ugyanis *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* címmel jelent meg. A szándék világos volt. Ha már egy szakintézet vette át a szerkesztést, akkor igényt is formált a *szakági szerkesztési koncepcióra* is. Nem kizáróítva a honismeret, hanem bemutatva a *párhuzamosságot* a honismeret és a helytör-ténet között. Így érte el a szerkesztőbizottság azt, hogy most már a *szakemberek* (levéltárosok, néprajzo-sok, régészek, könyvtárosok, muzcológusok, történészek stb.) felé is nyisson. Minthogy a *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* a *Vas Megyei Honismereti Egyesü-let* koordináló intézménye maradt és az egyesület elnökségében is ott van a szerkesztőbizottság nem egy képviselője, – és fordítva – a szerepek újraosz-tása ezzel lényegében szerencsésen zárult le.

A *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, röviden *VHHK*, tulajdonképpen felnőtt a megye másik periódikája, a *Vasi Szemle* mellé. Sőt, mint-hogy a Vasi Szemle szerkesztési koncepciójában is alapvető váltás történt, ma már a VHHK határozot-tabban képviseli a történetiséget is, mint a „testvér-lapja”. A szerkesztőséget már a *fiatalabb nemzedék* is fémjelzi, *forrás- és irodalomkezelésében* szigorú egysé-gesítést követel, *forrásközléseiben* (egyházlátogatási jegyzőkönyvek, urbáriumok, okleveles szövegköz-lések stb.), *mellékleteiben* (térképek, helyszínrajzok, címerek stb.) mintaszerű, *témaválasztásaiban* egy-szerre aktuális és sokoldalú, egyszerre helyi, megyei, nyugat-magyarországi és határon túli érdekeltségű (*Burgenland, Szlovénia*), ezért szemléleté-ben is korszerű lap lett. Könyvrecenzióiban nem-csak kritikai, hanem értékszemléletet is képvisel. Frissen és jól válogatva. *Krónika* rovatával azoknak is elegendő tájékoztatást nyújt a konferenciákról, kiállításokról, táborkokról és minden a lap habitusa-hoz illő eseményről, akik ebből próbálják egy-egy évad Vas megyei honismereti és helytörténeti jel-le-gű naplóját összeállítani.

A 25 éves *Vasi Honismereti és Helytörténeti folyó-irat* szerkesztőit és szerkesztőbizottságát mindig is

a *kollektív munkastílus* jellemezte. Ez a kollektív tudás és munka nagyon is érződik a lapon, anélkül, hogy nélkülözne a határozott koncepciót. A lap mindig jókor tette meg a szükséges lépéseket a belső megújulás érdekében. Azokat, amelyekről már fentebb szoltunk. Hogy a 2000. esztendő kü-szöbén milyen elvárásokat támaszt majd az olvasó, azt még csak nagy körvonalakban látjuk. Ez a vasi folyóirat egyben *olvasó központú*. Ezért nem kell fél-teni a következő kihívásoktól sem. A médiavilág soha nem tapasztalt versenyében sem.

Dr. Bariska István

Budapest ostromának enciklopédiája

Az elmúlt évtizedekben sokat olvashattunk Bu-dapest 1944–1945. évi véres teléről, de a megjelent kiadványok nagy része propaganda célokat szol-gált. Tóth Sándor hadtörténész 1975. évi feldolgo-zása tudományos igényű, de szerzője még nem fér-hetett hozzá a teljes levéltári anyaghoz. 1994-ben a Hadtörténeti Intézetben Budapest ostromáról tar-tott konferencia kötete már átfogóbb volt.

Ungváry Krisztián most megjelent terjedelmes munkája nagy alapossággal és az objektivitás igényével tárgyalja az ostrom eseményeit, felölelve a harci eseményeket és a lakosság szenvedéseit egyaránt. Táblázatok mutatják be a szembenálló felek erőviszonyait, térképeken követhetjük nap-ról-napra a front állását a szerencsétlen főváros ut-cáin és rengeteg fénykép kelti fel az emlékeket az idősebbekben és készíti csodálkozásra a fiatalo-kat. Katonai dolgok iránt érdeklődő olvasó komoly hadtörténeti munkát vehet a kezébe, de azok-nak is érdekes, akiktől távol áll a hadsereg világa. A könyv „körbejár” olyan tabu témákat, mint a parla-menterek rejtélyes halála és nem hallgatja el a szov-jet katonák közismert kegyetlenkedéseit sem. Meg-tudhatunk belőle olyan kuriózumokat, hogy janu-ár első felében a még működő városi telefonok a katonai hírszerzés forrásául szolgáltak, hogy a ma-gyar honvédség Anszöld típusú harcokcsijait a puskagolyó is átütötte. A német lövegek perzsaszönyegekkel álcázták és egyes előretolt állások-ban a kutyák melengették a katonákat. Gyakran ér-vényesültek politikai szempontok, például amikor kivezényelték, és a Felvidékre küldték a Baross utca környékén harcoló román hadtestet.

Külön fejezet foglalkozik a Hitler által nem engedélyezett és végül kudarcba fült kitéréssel, amelynek résztvevőit kitüntetésekben és előléptet-éseken kívül 3 hónapos szabadság is kecsgettette a német tengerparton. Pedig az utolsó 4 tonna légi utánpótlás február 8-án érkezett, vitorlázó repülőn a Vérmezőre. Jellemző, hogy a német parancsnok nem beszélhetett meg a kitérést a magyarral, aki fel-eségét is magával vitte a csatornába. Sokatmondó adat, hogy 2500 nyilas pártszolgálatosból csak 700 volt hajlandó részt venni a harcokban, a többi in-kább a védetelen üldözötteket fosztogatta és gyil-kolta. Bemutatja a védők számára tervezett jel-

vényt, amely lángokban ábrázolja a budai Várat, felette a horogkeresztessé sással. Nem csoda, hogy végül nem osztották ki.

Meghökkenő olvasni a hivatalos felhívást, amely február 8-án még követeli a lakbért a körülzárt Buda polgáraitól. Külön lélektani elemzést érdemel a német védők öngyilkossági hulláma az utolsó órákban. Ennek okát talán a rémhírekben kereshetjük, amelyeket a szovjet csapatokról a szerző minden kommentár nélkül közöl, noha a forrásuk csak egy-egy visszaemlékezés.

Helyet kap a magyar ellenállás is a könyvben, különös tekintettel az utolsó hetekben átállt magyar egységekre, amelyeknek veszteségei megegyeznek a hadifoglyokéval.

Terjedelmes zárófejezetében taglalja a lakosság szenvedéseit a II. világháború leghosszabb és legvéresebb városostroma alatt. 30 ezer katonának tulajdonítja a tömeges éhhalál elkerülését, pedig még az állatkerti akvárium tengeri halait is megették. Itt tárgyilagosan méltatja a lakosság részére megnyitott szovjet tábori konyhák érdemeit. Olvashatunk viszont arról, hogy míg a polgárok és a magyar alakulatok nagy része éhezett, az SS-ek tobzódtak az italtalban és a cigarettában. Jellemző a lakosság szenvedéseire, hogy a Podmaniczky utca néhány háza ötször cserélt gazdát. Eddig nem nagyon olvashattunk „a szovjet jogsértések” című fejezetben leírt eseményekről, amelynek egyik alcíme: A fosztogatások és megerőszakolások.

Szól az ostrom utánról is, a végre meginduló életről. Nem hallgatja el a feketepiacot és más viszályokat sem. Az infláció egyik okát a nyakló nélkül kibocsátott orosz hadipénzben látja, de elismeréssel említi Vas Zoltán tevékenységét Budapest ellátásában.

Szomorú olvasmány a veszteségek összehasonlítása az epilógusban. Budapest ostroma egyaránt része a hadtörténelemnek és három nép nemzeti történelmének. Nem könnyű dolog tárgyilagosan és méltányosan írni róla, még félév század távlatából sem. Elmondhatjuk, hogy a fiatal magyar történetész sikeresebben oldotta meg ezt a nehéz feladatot, mint elődei. (Corvina, Bp. 1998.)

Róbert Péter

Zuglói Lexikon

Fővárosunk egyik legfiatalabb, (1935-ben keletkezett), de legnagyobb lélekszámú (1980: 168 020 fős) kerülete, melyben a lokálpatriotizmus rövid idő alatt kifejlődött. Ennek tanúbizonysága ez a hatalmas adatmennyiséget tartalmazó (240 oldal) kötet, melyet helytörténészek lelkes és értő csapata hozott létre. Magam, életem több mint felét (45 év) ebben a kerületben éltem meg és munkásságom csaknem egyharmada ugyancsak ide kapcsolódik. Ezért különös érdeklődéssel vettem kezembe ezt a könyvet és abból sok olyat tanultam, amit még eddig nem ismertem.

Aligha lehet kétséges, hogy a könyv anyagának összegyűjtésében, kiadásában nagy szerepet játszott – mint azt a szerkesztők is elismerik –, a *Budapesti Lexikon* I-II., sokszor annyira, hogy annak tévedéseit is átveszik (pl. *Xantus Jánossal* kapcsolatban). A kötet nagyobb részét azonban a levéltárakból, irattárakból és a polgárok emlékezetéből összegyűjtött adatok teszik. A szerkesztők érezték, hogy szükség van a kerület történetének összefoglalására (Zuglórról, dióhéjban), melyet angolul és németül is közreadtak. Valahogy azonban kimaradt „Budapest ostroma”, illetőleg annak a kerületre vonatkozó része, minden szörnyűségével együtt.

Magam, mint sebesüléséből éppen felépült katona ezt Zuglóban éltem végig. Már karácsony előtt „belövések” jeleztek a háború közeledtét, majd 1945. január 6-án az orosz csapatok véget nem érő hulláma borította el a Nagy Lajos király útja és a Mexikói út közötti területet. A rablásokról, erőszakoskodásokról nem érdemes írni, mert az lényegében mindentűgy egyformán zajlott. Nekem mégis szerencsém volt, mert egy tüzér vezérkari szálláson vízhorod lettem, már csak azért is, mert néhány szót tudtam oroszul. Egyik nap az ezredes elé vezettek, aki azt kérte, hogy a térképen jelöljem be a budai Mátyás-templomot, mert parancsot kaptak, hogy azt ne lőjék. Természetesen megtettem, és amikor néhány hónap múlva jártam a rommá lőtt várat, nagy örömmel láttam, hogy a Koronázó Mátyás-templom viszonylag kevésbé sérült meg, s azóta is szeretném elhinni, hogy ebben valami kis részem nekem is lehetett.

Akármilyen jó is ez a lexikon, de abból mégis nagyon sok minden mégis kimaradt, amit a szerzők, szerkesztők újabb kiadásban pótolni kívánnak. A honismereti kutatást sohasem lehet befejezni, nemcsak azért, mert a múltat egyre jobban megismerjük, hanem azért is, mert a közelmúlt és a jelen idő, mindig szolgál újabb feljegyezni valókkal. Hadd álljon itt a régiek közül néhány.

Györfly István (1884–1939) a magyar néprajz utólrétegetlen atyamestere az 1930-as évek elejétől az Ilka utca 20. alagsori helyiségeit kibérelte és ott nyugodt körülmények között dolgozott. Egy-egy szobába mindig olyanokat fogadott be, akiknek valamilyen ok miatt meggyűlt a bajuk, vagy egyszerűen nem volt hol lehajtaniuk a fejüket. Ilyen volt többek között *Győri Elek* (1903–1956) paraszt (naiv) festő, a tiszaladányi (Szabolcs m.) élet megörökítője, aki Pesten kovácssegédként kereste kenyerét. *Somogyi Imre* (1902–1947) szobrász, a „kertmagyarország” megeremtésének apostola, akinek sikerült egy akkora kubikus szobrot alkotnia, hogy az ajtón nem fért ki. Halála után 1948-ban Kossuth-díjban részesült. Itt élt *Lajos Árpád* (1911–1976) a magyar folklór, de különösen a gyermekjátékok jeles kutatója. Nemcsak fedél volt a fejük felett, hanem Györfly professzor úr jóvoltából a megélhetéshez is csurrant-cseppent nekik valami, mert értékes embereknek tartotta őket.

De ha már a tudományról tartok, akkor mindenképpen meg kell említenem *Barátosi-Balogh Benedeket* (1870–1945) is, aki a saját költségen vágott neki

Szibériának és az Amur alsó folyásától, továbbá a Szahalin-szigetektől – rendkívül kalandos úton – sok száz olyan tárgyat hozott haza, melyet a Néprajzi Múzeum féltő gondossággal őriz. A Japánba átmenekült magyar hadifoglyokat az 1920-as évek elején egy bérelt hajóval a magyar kormány hazahozatta, és erre vették fel *Tagán Galimásánt* (1890–1947?) a cári gárda baskír származású ezredesét, akit később fiává fogadott és így lett magyar állampolgár. Elvégezte a mezőgazdasági főiskolát, majd néprajzot is hallgatott és Győrffy a Néprajzi Múzeumban alkalmazta, hiszen nemcsak oroszul beszélt, hanem különböző török nyelveket is ismert. 1945-ben Balogh Benedek Róna utcai lakására én mentem át és mentettem meg könyvtárát a Néprajzi Múzeum számára.

Hasonló munkát végeztem *Solymossy Sándor* (1864–1945) könyvtárában is a Mexikói úton. Ő a magyar néprajz első professzora (1929–1934) között Szegeden, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és az összehasonlító néprajz jelentős alakja volt. Egyedül élt s mire már odaértem könyvtárának egy részét már eltűzötték, de így is sikerült megmenteni sok könyvet. Hadd említsem meg a Stefánia utca egykori lakói közül *Vass Lajost* (1927–1992) zeneszerzőt, folkloristát, karmestert. Érdekes lenne a *Ströbl-család* villáját és gyűjteményét is megemlíteni, hiszen annyi nagyszerű alkotásuk díszíti fővárosunkat. Talán *Roheim Gézáról* (1891–1953) önálló címszóban is kellene szólni (Hermina u. 45. 58. oldal), aki nemcsak az etnológia világhírű tudósa, hanem az akkor közelben elhelyezkedő *Néprajzi Múzeumban* tevékenykedett, melynek 1924-ig, csaknem két évtizeden keresztül az Iparcsarnok nyújtott otthont és kiállítási lehetőséget.

A Városliget mai napig legnagyobb és legjellegzetesebb épülete a *Vajdahunyad vára*, mely ideiglenesen az Ezredéves Kiállításra épült fel *Alpár Ignác* (1855–1928) tervei szerint. Ekkor az ún. román-szárnyat úgy építették ki, hogy a kiállítás egyes részeit meglatogató *I. Ferenc József* pihenőhelyül is szolgált (több mint két évtizedig ez volt a dolgozószobám). Az épület teljes egészében csak 1907-ben készült el, amikor a Magyar Mezőgazdasági Múzeum véglegesen megkapta. A II. világháborúban csaknem teljesen megsemmisült és utána a Mezőgazdasági Múzeumot megakarták szüntetni. Romos szárnyába az Úttörő Szövetség már be is költözött, később a Budapesti Nemzetközi Vásár foglalt el részeit 1972-ig, ezután a Természettudományi Múzeum Növénytára birtokolt csaknem egy teljes emeletet. 1956-ban, a forradalom napjaiban itt alakult meg az egykori Parasztpárt utóda a Petőfi Párt. A szovjet tankok ebben az időben főleg a tornyait lötték szét, melyek helyreállítása csak 1960 körül fejeződött be. (A 100 éves Mezőgazdasági Múzeum. Budapest-Vajdahunyadvár 1996.)

Az Ezredéves Kiállítás *Néprajzi Falujának* megvalósításában, – a tő északi részéhez simulva, a mai Kós Károly sétány és Állatkerti körút között – Xantus János (1828–1894) már nem vett részt, az teljes egészében *Jankó János* (1868–1902) munkája. Ez a második szabadteri múzeum volt Európában (az

elsőt 1891-ben Stockholmban nyitották meg), amit sajnos rövidesen lebontottak. Egyébként azt a stockholmi Skanzen alapítóigazgatója is meglátogatta és sok elképzelést megszívlelvé néhányat meg is valósított otthon. (Ethnographia 1977. 478–482. old.)

Míndezekből a jeles „Zuglói lexikon”-nal kapcsolatban két tanulságot is érdemes kimentőznie megszívlelni. Az egyik, hogy az ilyen munkát sohasem lehet befejezni, a másik, hogy az írott forrásokon kívül érdemes még a kortársak ismeretét is összegyűjteni, annál is inkább, mert az írás megmarad (helyesebben történelmünk ismeretében: inkább megmaradhat), de az emlékezet adatait a legtöbbször magukkal viszik. (Főszerk.: *Fodor Béla*, 240 oldal + számos fénykép, rajz. Dinasztia Kiadó Bp. 1998.)

Balassa Iván

Lakóhelyünk Hódmezővásárhely

Dr. Patariczáné Kerecsényi Magdolna és Szigeti János, két hódmezővásárhelyi pedagógus neve jegyzi az 1998 tavaszán megjelent szép kiállítású, tartalmas, a szülőföld megismertetését elősegítő könyvet. Mottóul az 1930-as években a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban tanító Tálasi István néprajztudósnak a gimnázium 1937–1938. évi évkönyvében megjelent *Néprajz és középiskola* című tanulmányából választottak gondolatot: „A tanárnak a helyi adottságokat feltétlenül ki kell aknáznia, mert a népi és táji nevelőerők csak akkor érvényesülhetnek igazán.”

A könyv elsősorban tankönyvnek íródott, azonban bárki hasznosan forgathatja, aki Hódmezővásárhellyel meg akar ismerkedni. Az izléses, sok képet, a Vásárhely képzőművészetét bemutató színes reprodukciókat is tartalmazó könyv a modern, elsősorban olasz és holland tankönyveket használja példának.

A könyv négy részből áll.

A *természeti környezet – gazdasági élet* című rész a város kialakulásával, a természeti, földrajzi környezet megismertetésével, a térség élővilágának – ezen belül a Mártélyi Tájvédelmi Körzet – bemutatásával, a népesség alakulásával és a gazdasági élettel foglalkozik.

A második rész *Hódmezővásárhely évszázadai* címmel a város múltját ismerteti a Kőkénydombi Venus-tól egészen az 1990-es eseményekig, a megyei jogú városi cím elnyeréséig. Erénye ennek a résznek, hogy nem „zanzásított” változata a Hódmezővásárhely monográfia közelmúltban megjelent két kötetének, hanem a város múltjának azon csomópontjait tartalmazza, amelyek megmutatják, hogy a történelem hogyan alakult Vásárhelyen, mit adott az ország történelméhez, milyen sajátos helyi események voltak.

A harmadik rész *Hódmezővásárhely gazdag irodalmi, művészeti* – elsősorban képzőművészeti – és

zenei életét mutatja be. Itt olyan nevek szerepelnek, a teljesség igénye nélkül, mint József Attila, Bibó Lajos, Szabó Magda, Németh László, Tornyai János, Kurucz D. István, Kohán György, Németh József, Kajáry Gyula, Szalai Ferenc.

A könyvet a *Nagyjaink emléksarnoka*, a Bethlen Gábor Református Gimnázium Pantheonja című fejezet zárja, ami az iskola folyosóján lévő gazdag képzőművészeti anyagot mutatja be.

Jó pedagógiai érzékre vall a fejezetek egységes szerkezete, világos tagolása. Az első részben a „tananyag” szerepel. Minden fejezethez olvasmány kapcsolódik, legtöbbször forrásanyag. A harmadik részben pedig összefoglaló kérdések, feladatok vannak. Szinte minden fejezethez olvasásra ajánló részletes bibliográfia ad útbaigazítást a további ismeretek megszerzéséhez. A könyvet Kr. e. 5000-tól 1997. november 17-ig terjedő részletes kronológia zárja.

A tankönyv jó módszertani útmutatást, helytörténeti ismereteket nyújt a tanároknak, az olvasóknak, a diákoknak.

A kötet két írója mellett, a *Zenei élet* című fejezetet *Horváth Tiborné* írta, a feladatok összeállításában *Rózsáné Horváth Julianna* működött közre. A könyv a Csongrád Megyei levéltár kiadásában jelent meg.

A kötet megjelenése után, 1998 júniusában a pedagógusnap alkalmából a könyv egyik írója, Szigei János, pedagógiai munkájának elismeréséül a Magyar Köztársaság Ezüst Keresztje kitüntetésben részesült.

Bogdán Lajos

OKOS MÁRTON:

1848–1998 Kalotaszentkirály-Zentelke

A magyar szabadságharc százötvenedik évfordulója nemcsak arra volt kitűnő alkalom, hogy a nemzeti tudatot rendkívüli módon befolyásoló történelmi eseményre átfogó jellegű művekkel emlékezzenek a történészek, hanem arra is, hogy a legkülönbözőbb helyi eseményeket a maguk különös lokális színeivel együtt föltárhassák, bemutathassák. Ilyen szándékkal íródott összegzes az Okos Márton által szerkesztett, 1848–1849-es forradalmi másfél esztendő bemutató füzet a helytörténeti művek sorába illeszkedő szerény méretével, műfajokat ötvöző jellegével.

A megjelenetés lehetősége az erdélyi születésű szerzőt arra készítette, hogy az összeállítása közép-pontjával választott forradalmi koron kívül röviden a korábbi századok történetének tömör vázlatát adja, s így a megírandó helytörténeti monográfia alapjait is letegye.

A település első írásos említésétől (1288 – Kun László király) a középkoron s újkori eseményeken át a múlt századig tartó fejlődés rajzában jól körvonalazódik, kik voltak a falu urai, hányan lakták Kalotaszentkirály-Zentelkét, e kettős nevű s két településre visszavezethető erdélyi községet, hogyan

gazdálkodtak e területen, milyen vallású volt a lakosság és számos más társadalomtörténetileg fontos kérdést.

A szabadságharc 1848. novemberi eseményeinek részletes ismertetését a helység jeles szülöttjeinek életútja felvázolása követi, szemelvények az itt élők kulturális életéből, s a századunkbeli történelmi események zárják. Ebben a vázlatos kronológiában az a különös és meghatározó, hogy az időbeliség, a történetiség mindenik jelentős állomását kordokumentumok szövegbeiktatása teszi hitelesebbé (s egy-két helyen az átlagolvasó számára nehezen érthetővé). Ezek az írásos emlékek több szerepet látnak el: egyrészt korábbi nyelvi állapotokat élesztenek föl, legyen szó XVIII. sz.-i részletekről, a helybeli Bánffy-birtok 1715-ből származó leltározásáról, vagy a múlt század közepeiről fennmaradt, a forradalmi eseményeket dokumentáló levelekről, avagy egyházi feljegyzésekről.

A falu, Kalotaszentkirály-Zentelke a történelmi családokon kívül (a Bánffyaké volt a falubeli kastély, amelyet a XX. sz.-ban hordtak szét, a Gyarmathy család a múlt század második felében segítette a református faluközösség kulturális emelkedésén intézmények létrehozásával) Ady Endrével is büszkélkedhet, aki egyik versét is itt írta, a helybeliek nem kis büszkeségére.

Az 1989-es rendszerváltás utáni évekkel záródó bemutató értéke, hogy az újabb kibontakozás elemeit is föl sorolja, az önmaga értékeinek fölismerését, az eszmélés útját, a nemzeti jellegének megőrzését választó erdélyi magyar falu életére is rávilágít. E jelenbe kapaszkodással a jó értelemben vehető „propaganda” – a tudás, a történelmi ismeretek terjesztésének – szép feladatát is betölti, hiszen a történelmi összefoglaló, az idézetek, a dokumentumértéket igazoló fotóanyag legfőképpen a helyi, a környékbeli olvasóközönség számára készült, hiányt pótló mű gyanánt. Bár – mint a szerző maga megjegyzi – legfőbb célja az lenne, hogy kedvet teremtsen Kalotaszeg, s benne Kalotaszentkirály-Zentelke monográfiájának megírásához.

A legalapvetőbb szerepe – s talán ilyen értelemben egy nagyobb kiadványsorozat részének tekinthető –, hogy az egybeszerkesztett sok adatot rövid és tömör, érthető és vonzó formában ismerteti. Szolgálatot teljesít és tölt be ez az iskolai füzetecske méretű kiadvány, amelynek legelső és legelemibb feladata a helybeliség öntudatának, a nemzeti hovatartozás érzetének, az identitásnak az erősítése, a múlt történelmi hitelesítése értékeinek fölmutatása, és a példamutatás.

Adataiból, melyek forrásait a füzet zárlatában közli, sok minden kiolvasható. Maga az írás a bizonyíték arra, hogy a tárgyilagos helyismeret általánossá tétele milyen jelentőségű egy közösség megtartásában, melynek hol békés, hol háborús mindennapjaiban kell a nem magyar nyelvű államiság keretei között megmaradnia és élnie.

Lengyel Ferenc

TUNGLI GYULA:

Szülőföldünk Kemenesalja

Mit lehet egy írott dokumentumból szóban kö-zölni azok számára, akik még nincsenek birtoká-ban a nyomdatechnikai úton előállított információ-nak? Külsőleg szép, esztétikus ez a kötet, kellemes a szemnek rátekinteni. Ez azonban még semmit sem árul el azokról a gondolatokról, amelyek a könyv alapján testesülnek meg. Ahhoz, hogy a könyv szelleme megnyilvánuljon számunkra, hogy élettelen betűk valamiféle eszmei tartalmat közöljenek velünk, személyes kapcsolatba kell lép-nünk a kötetrel, vagyis *él kell olvasnunk*. Szív-ből ajánlom Önöknek, hogy olvassák el Tungli Gyula könyvét, mert sokat tanulhatunk belőle. Miről is szól ez a könyv?

Mindenekelőtt a szülőföld szeretetéről, arról az érzelmi kötődésről, ami a szerzőt a tájhoz, Cell-dömölkhöz és környékéhez, a Kemenesaljához köti. Kemenesalja Vas megye egyik természeti szépsé-gekben gazdag tájegysége, földrajzi értelemben a Rába és a Marcal folyók által határolt területet szo-kás e névvel jelölni. „Kékellő halmok, gyönyörű vi-dékei” vannak ezen a tájon, ahogy Berzsényi Dáni-el írta 1804-ben *Bücsűzás Kemenes-Aljától* című ver-sében. A szerzőt erős gyökerű szálak fűzik ehhez a tájhoz, a szülőföldhöz: Izsákfához, a középkorai tanulmányok helyszínéhez: Celldömölkhöz, ahol életre szóló útravalót kapott. Minden mondatában benne rejti ez a ragaszkodás, ez a féltő odafigyelés.

A könyv maga *három fő részből* áll, ehhez járul kiegészítésként a *Bevezető*, a *Kronológia* és egy *Mel-léklet*. Az első nagy rész a *Jeles kemenesaljai személyi-ségek* címet viseli és valóban: lexikonszerűen közli a helyi értelmiség legkiválóbbjait, akik már nincse-nek az élők sorában. Végigtekintve a névsoron és kitapintva a szerző munkamódszerét azt mondhat-juk, valóságos kis művelődéstörténeti lexikon ez, hiszen írók, költők, képzőművészek, természet-tudósok és szerzetesek egyaránt megtalálhatók benne. A névciók általában négy részre oszla-nak: elsőként az illető személy rövid életrajzával, majd jelesebb műveivel ismerkedhet meg az olva-só, hogy aztán életének kemenesaljai vonatkozásai-t kiemeljen is tanulmányozhassuk. Ez a harmadik rész általában a legterjedelmesebb, míg a negyedik tömörebb és sok esetben a tárgyalat személyi munkásságának utóéletével, kultusz-történetével fogla-lkozik. (Mint pl. Berzsényi Dániel esetében *A Berz-sényi-kultusz Vas megyében* című rövid, ám nagyon hasznos áttekintésben.) A jeles kemenesaljai sze-mélyiségeket életük időrendjében tárja elénk a szerző: kezdi Lancsics Bonifác bencés szerzetes-sel, aki 1674 és 1737 között élt és akiről bizonyítja, hogy minden valószínűség szerint a *Boldogasszony anyánk* kezdetű katolikus népének szövegének szerzője, és befejezi Bertha Bulcsú költő-íróval, aki 1997-ben hunyt el. E két időhatár között, a több mint háromszáz esztendő magyar és kemenesaljai művelődéstörténetből 30 személyiséget állít elénk.

A második részben, az ún. *Kislexikonban* olyan ke-menesaljai, vagy valamilyen szállal Kemenesaljá-

hoz kötődő személyek rövid, pár mondatos életraj-zai kerültek, akik kevésbé voltak jelentősek, mint az előző 30, de munkásságukat érdemes megöröki-teni.

A kötet *harmadik fő részében* a szerző korábban már megjelent cikkeiből, elhangzott előadásaiból olvashatunk egy reprezentatív válogatást. Közli a földrajzilag körülhatárolható Kemenesalja térképét és ezzel összefüggésben az itt található település-nevek, helynevek etimológiáját. Megemlékezik Kresznerics Ferenc halálának 150. évfordulójáról, illetve a tudós pap kéziratok hagyatékáról. Beval-lom – és nemcsak azért, mert magam is érdeklő-döm az egyháztörténet iránt – számomra a kötet egyik legkedvesebb tanulmánya a Kemenesalja népi vallásosságáról írott opusz, amely eredetileg a *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* című 1995-ben megrendezett konferencián hangzott el Veszprém-ben. Ebben bemutatja a szerző, hogy milyen meg-nyilvánulásai voltak/vannak a népi vallásosság-nak és mely ünnepekhez milyen vallásos népszo-kások kötődnek, illetve kötődtek a Kemenesalján.

Egészen személyes hangú a *Négy esztendő a cell-dömölki gimnáziumban* című írás, amelyben a visz-szemelekezésen túl arról is számot ad Tungli tanár úr, hogy mit tanult meg a celldömölki gimnázium-ban. Hasonlóan személyes hangvételű a szülőfalu monográfiájának kiadásához kapcsolódó vallo-más is, amely a kötet bemutatásakor hangzott el. Tungli Gyula *Izsákfa évszázadai* címmel 1995-ben adta ki fa-lujának történetét. A kötetet a Kemenesaljai Baráti Kör 10 éves fennállását köszöntő írás zárja.

Ez a kötet *Kemenesalja kis honismereti enciklopédiá-já*. A szerző, mivel maga is a honismeret jeles mű-velője, ezt a szempontot érvényesítette legkövetke-zetesebben a művében. Ez talán el is várható egy olyan pedagógustól, aki a pápa Türr István Gimná-ziumban több évtizedig vezetett honismereti szak-kört és sok fiatalal szeretettel meg a szülőföld tör-ténetét. Elég talán itt csak Ács Anna és Somfai Bal-lázs nevét említenünk. Azt hiszem, azt is elmond-hatom, hogy mindig szívügyének tekintette, hogy ez az iskola őrizze a kétszáz éves bencés hagyo-mányt, vallásos ember lévén közel állt hozzá a ke-reszténység és annak megnyilvánulásai. Talán ezért is szerepel sok kiváló bencés tanár a kötetben. És itt visszatérek a korábban már említett mellék-lethez: Ez a búcsú ének, szöveggel és kottával, amit a zárandokok a Kiscelli Szűzanyához énekel-tek. Szövegét Székely László, zenéjét Uhlár Gyula írta 1934-ben. Jó, hogy Tungli Gyula közli ezt a dal-lamot: sokaknak fog meglepetést és örömet szerez-ni vele. Meg kell köszönnünk dr. Tungli Gyulának, hogy elkészítette ezt a könyvet és a celldömölki *Pauz-Westermann Kiadónak*, hogy vállalta kiadását. Szükséges az ilyen misszió, szükség az ehhez ha-sonló könyvek kiadása, mert a múlt mélységes mély kútjába hullott emlékeket felszínre kell hozni és meg kell tisztítani, hogy ragyogjanak és üdvös-ségünkre váljanak. Álljon mindig előttünk Ipoly Arnold örökérvényű mondása: „*Örizzük és tartsuk fenn emlékeinket, nehogy azok végleg elveszzenek, ezál-tal üresebb legyen a múlt, sivárabb a jelen és még sivi-rabb a jövő!*”

Mezei Zsolt

A tanítók összeírása 1770/71-ben Pest-Pilis-Solt vármegyében és Fejér-Hont-Nógrád vármegyék egyes helységeiben

Ez a barokkosan hosszú című művelődéstörténeti dokumentum nagy öröme szolgálhat a helytörténészeknek, neveléstörténeti kutatóknak és – talán nem túlzás – az érintett 236 helység minden érdeklődő olvasójának.

A kiadvány megjelentetéséhez dr. Szabó Imre ny. tanár jól ismert fáradhatatlan munkája révén sikerült egy sor rangos történész, levéltáros szakember közreműködését megszervezni. A latin nyelvű jelentést Borossy András fordította magyarra, a lektorálást Szakály Ferenc végezte, a bevezető tanulmányt pedig Mészáros István írta Pest megyei népisiskolák 1771-ben címmel. Ebből megtudhatjuk, hogyan alakult ki a XVII-XVIII. században a korábbi „paraszt-aritmetikát”, vagyis a mindennapi életben használatos számolási készséget meghaladó elemi olvasás-írás igénye és az ennek megfelelő, eléggé hiányos intézménystruktúra. Jelentős fordulatot hozott e téren is a felvilágosult abszolutizmus új igényrendszere, amelynek egyik legismertebb dokumentuma a *Ratio Educationis*. Ennek a korszakos rendeletnek egyik előfeltétele volt az a pontos helyzetfelmérés, amelyet az egykori Pest megye területén 1771-ben végeztek el a szolgabírók.

A „Conscriptio Ludi Magistrorum” hat kérdésre kért választ: 1. A helységben ki a tanító? 2. Hány és milyen vallású tanítványai vannak? 3. Mit tanít és milyen módon? 4. Honnét kap ellátást és milyet? 5. Hogyan lehetne a tanító helyzetét javítani? 6. Mikor került oda az első tanító, és hol kívánnak új tanítót?

A válaszokból igen sokszínű kép bontakozik ki. A zömében egytanerős iskolákban a tanulólétszám és a javadalmasz területenként igen eltérő volt. A legtöbb helyen felmerült az iskola bővítésének vagy új építésének igénye, a tanító díjazásának rendezése. A történeti tudat véges voltát jelzi, hogy a 6. kérdésre sok helyen azt válaszolták: „régén volt, ezért nem tudni, mikor történt” ti. az első tanító érkezése

A tanulságos helyzetfelmérés értékét növeli az összeírásban található egykori mértékek, pénzek, szolgáltatási formák részletes magyarító melléklete és a felhasznált bőséges szakirodalom jegyzéke. A könyvet a TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület adta ki.

Dr. Tóth József

Szabó István-Emlékkönyv

1988-ban emlékezett meg a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Szabó István születésének 90. évfordulójáról (az akkori előadásokat Parasztság és magyarság címmel adták ki), majd 1998-ban, immár a neves történészprofesszor centenáriuma-

nak tiszteletére jelent meg emlékkönyv, ami a hagyományápolást és Szabó István kutatói-oktatói pályájának máig ható erejét, illetve ösztönző szerepét bizonyítja.

A kezdeti, Debrecen 1848–1849-es szerepét vizsgáló tanulmányai után, népiség- és településtörténeti kutatásainak eredményei az 1937-ben Ugocsa megyéről készült monográfiában (amely a Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből című sorozat első, programadó köteteként Mályusz Elemér célkitűzését – „a nép ne csak az állammal való kapcsolatai révén tétsésk a kutatás tárgyává, hanem önmagában is” – érvényesítette), valamint a Magyarság életrajzában (1941) összegződtek, majd az 1960-as években az egymást kiegészítő történeti demográfiai, illetve a prédiurmól, a falurendszer kialakulásáról, a középkori magyar falu településrendjéről írt munkákban folytatódtak.

Ezeket a tematikai irányokat szervesen egészítették ki és fogták össze Szabó István társadalomtörténeti, főként a parasztság sok évszázados múltjának feltárására irányuló kutatásai. Még az 1930-as években elemezte a jobbágyok költözését szabályozó 1351. évi 18. tc.-et, 1940-ben a magyar parasztság történetét foglalta össze, 1948-as tanulmánykötetében pedig a késő középkori parasztság társadalmi rétegződéséről, az 1514-es paraszthabóorról, a falusi önkormányzatról vagy a jobbágyfelszabadításról és következményeiről is írt. Sőt az 1950-es évek végén a kapitalizmus kori agrárnépiség kutatásának megszervezéséhez látott hozzá, érdeklődése tehát valóban a magyar parasztság szinte teljes történetére – rétegződésének, termelésének, településrendjének hosszú távú törvényszerűségeit előtérbe állítva – terjedt ki. Közben munkássága több történeti (és történetírói) korszakon ívelhetett keresztül, s Szabó István azon kevesek közé tartozott – talán, mert mindig függetlenítette magát az éppen aktuális politikai-ideológiai irányzatoktól és elvárásoktól, s kizárólag a forráskutatáson alapuló történeti igazság feltárására törekedett –, akinek az 1950–1960-as években is sikerült a múlt értékeit felhasználva, pályáját egységessé formálnia.

E pálya néhány, részben személyes jellegű fordulatáról az emlékkönyv bevezető fejezetének dokumentumai (pl. egy rövid életrajz), valamint visszaemlékezések szólnak. Fay Béla „életközélsől” tekint végig Szabó István magánéleti-tudományos útjára, a levéltárosként és egyetemi oktatóként eltöltött hosszú évtizedek fontosabb állomásain. Balogh István a parasztság 1848 utáni történetére irányuló kutatásszervezés nehézségeiről ír, ami mögött az 1950-es évek alkotói szabadságot alapvetően akadályozó „korszellem” is feltárul.

Az emlékkötet kuriózuma továbbá, hogy Szabó István egy korai, az 1940-es évek elején írt nagy ívű (korábban publikálatlan) áttekintését is közzéteszi (A parasztság a magyarság történetében címmel), amely e réteget nem önmagába zárt entitásként, hanem a társadalom egészéhez, valamint az állam létéhez és érdekeihez fűződő viszonylatai alapján vizsgálja; majd a „tanítványok és tisztelők” írásai következnek, melyek tematikai, időbeli és mód-

szertani sokszínűsége akár a Szabó István-i életmű gazdagságát is szimbolizálhatja.

A historiográfiai tanulmányok közül *Borosy András* a XI–XIII. sz.-i királyi vármegyék funkciójával, a „királyi” és a „nemzetiségi” Magyarország viszonyával kapcsolatos, maig tartó történetírói vitákat mutatja be és értékeli; *Niederhauser Emil* pedig a kelet-európai agrártörténet-írás néhány tematikai irányzatáról, valamint jelentősebb eredményeiről és képviselőiről ad áttekintést.

A demográfiai írások sorában *Bársony István* a török kiűzését követően a Tiszántúltra irányuló népmozgások okait és különböző formáit (egyszeri vagy ismétlődő, kényszerű vagy önként vállalt, szervezett vagy spontán történő) számos konkrét település vizsgálatával szemlélteti; míg *Kovács Zoltán* több nyugat-európai állam és Magyarország, főként az utóbbi évszázadokban zajló népesedési folyamatairól nyújt nagy ívű, összehasonlító elemzést (eközben szól a népesség fogyásába torkolló „demográfiai átmenet” problémáiról és a hazai kutatásokban is terjedő családrekonstrukciós módszerrel).

Az emlékkönyv újabb tematikai egységét az ugyancsak forrásgazdag uradalom- és birtoklás-történeti tanulmányok alkotják. *Solymosi László* középkor végi számadáskönyvek alapján mutatja be a veszprémi káptalan birtokállományát és szervezetét, jövedelemstruktúráját, a bevételek felhasználásának sajátosságait; *Jakó Zsigmond* az erdélyi püspökség birtokainak kialakulásáról és gaparodásáról ír; míg *Kovács Ágnes* a gyulai Harruckern-uradalom XVIII. sz. eleji megszervezéséről és gazdálkodásáról; *Papp Klára* a bihari Csáky-birtokok 1700-as évek végi igazgatásában, illetve jövedelmességében bekövetkező változásokról; és *Oláh József* az 1828-as összeírás alapján a sárospataki, valamint a regéci uradalomhoz tartozó települések adózó népességének társadalmi összetételéről közöl tanulmányt, amelyek a legkülönbözőbb korszakokban utalnak a nagybirtokok gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatokban betöltött szerepére.

A falusi önkormányzat, a faluközösség és a hegyközségek viszonyát is érinti *Varga Gyula* írása, miközben az érmelléki hegyközségek szervezetét és feladatait mutatja be; *Orosz István* a szőlődézsma kétszeri megszüntetésének (1848 és 1868) gazdasági és politikai motívumait veti össze; *Egyed Ákos* ugyancsak a sorsfordító 1848-as év, konkrétan a jobbágyfelszabadítás erdélyi – a magyarországitól sok tekintetben eltérő – sajátosságait és menétét mutatja be. (*Szabó György* önálló tanulmányt szentel Szabó István e tárgykörben készült munkáinak értékelésére.)

Végül a kötet térbeli perspektíváit tágítja (miként Szabó számára is fontos volt a tágabb kereteken való gondolkodás) *Gunst Péter* az európai agrárfejlődés XIX. sz. végi megkezdését vizsgáló írása; valamint *Timár Lajos* az angol középmezőly „dzsentifikációjáról” közölt tanulmány, több téveszmét eloszlató vagy árnyaló (szemléletében követendő: pl. a regionalitásra is kitérő) tanulmánya.

E vázlatos áttekintés talán érzékeltette az emlékkönyv tematikai sokszínűségét, az újabb történeti kutatások néhány irányát, ezáltal méltán számíthat a szűkebb szakma, de a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is. (*Kovács Ágnes* közreműködésével szerk. *Rácz István*. Debrecen, 1998. Kossuth Egyetemi Kiadó.)

Csiki Tamás

TILKOVSZKY LÓRÁNT: Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században

A Csokonai Kiadó Történelmi Kézírónyvtár sorozatában a tematikus kötetek sorában jelent meg a fenti mű 1998-ban. Bár tankönyv, hiszen a Felsőoktatási Tankönyvpályázat támogatta, a sorozatszerkesztők – *iff. Barta János* és *Simándi Irén* – szándékai teljesültek, mert izléses megjelenésű, tartalmában színvonalas, ugyanakkor a történelem iránt érdeklődő közönség számára is élvezhető alkotás született. Erre garanciát jelentett a felkért szerző személye, hiszen Tilkovszky Lóránt a nemzetiségi kérdés egyik legavatottabb kutatója. E problémakör századunk *ceterum censeo*, a Kárpát-medence legfontosabb sorskérdése, s az is lesz a következő századokban is, ahogyan ezt a szerző bevezetőjében megfogalmazta.

A kézikönyvek megkívánta világos szerkezet alapja a történelmi korszakolás, a rendszerváltások sorozata. Valamennyi fejezetben, így az első világháborút lezáró forradalmi időszakra terjedő első két évtized címében is utal arra, hogy „a nemzetiségi viszonyok és a nemzetiségi politika” ismertetésére és értékelésére törekszik. Egy évezredet, és nemcsak a Közép-Duna medence magyar állami fennhatóságát zárta le drasztikus törésvonalként Trianon, hanem a soknemzetiségű történelmi Magyarországot és az Osztrák-Magyar Monarchia, a kiegyezéssel konszolidált dinamikus tőkés fejlődést hozó fél évszázadának lecsengő szakaszát is. A válságot a századelő nagy kivándorlási hulláma, a dualista monarchia megroppanó alkotmányossága, a centrifugális nemzetiségi törekvések is jelzik. A nemzetiségi politika irányítója az első világháború végéig a magyar uralkodó elit. Nem véletlen, hogy két arc villan fel: *Tisza István* és *Apponyi Albert*. A magyarosítási politikát jelképező Lex Apponyi a magyar nyelv oktatását tette kötelezővé a nemzetiségi elemi iskolákban – amely az 1868-as nemzetiségi törvényhez viszonyítva is visszalépést jelentett – *Tisza István* pedig a „szigor és egyezkedés”, a „korbács és mézesmadzag” taktikáját képviselte. A hatalmi pozícióból politizáló magyar uralkodó osztály és a nemzetiségi milliőket képviselő nemzetiségi elitek harcának hátterében cseh, román, délszláv állami törekvések jelentek, a döntő szót azonban az európai nagyhatalmi politika mondta ki, szükségstelennek ítélve a kettős monarchiát és Magyarországot egységét. A polgári demokratikus alternatíva – a wilsoni elveket valló *Károlyi Mihály* és a teoretikus *Jászi Oszkár* – nemzetiségi

politikája területi autonómiák föderációjává alakította volna az országot, ennek realitása azonban már éppúgy nem volt, mint a Kun Béla vezette tanácskormány elképzelésének a tanácsköztársaságok szövetségének.

A kötet legnagyobb terjedelmű és a legsokoldalúbban kifejtette része a két világháború közötti korszak. Ebben Tilkovszky súlyának megfelelően foglalkozik a trianoni ország legnagyobb nemzetiségévé váló magyarországi németiséggel. A markáns nemzetiségi politikások közül Bleyer Jakab, Gratz Gusztáv, Steuer György egy-egy hazai német irányzatot is képviseltek.

A bethleni konszolidáció és a weimari köztársaság, illetve az 1930-as évek is részletes kidolgozást nyertek: pártok, mozgalmak, gondolkodók (*Bajcsy-Zsilinszky Endre, Májusos Elemér, O. Isbert, Illyés Gyula, Szekfű Gyula, Szabó Dezső*). A náciizmus németországi hatalomrajutásával a párhuzamosan a magyar jobboldali radikalizmus is kormányzati szintre emelkedett Gömbös Gyulával, ugyanakkor a német nemzetiségi vezetésben Bleyer Jakab jobbrafordulásával és halálával a mérsékelt volksdeutsch irányzat szenvedett vereséget. Franz Basch a német népcsoport-politika kiszolgálójává – eszközzé vált. A területi revízió, az egész történelmi szakasz megkerülhetetlen politikai kérdése a magyar vezetést, a német tengelyhatalmi törekvések áramába sodorta.

Éppen ezért voltak kudarcra ítélve a Teleki Pál miniszterelnök által megfogalmazott „szentistváni” nemzetiségpolitikai elvek. Konceptiója szerint Nagy-Magyarország ezeréves határainak megteremtéséhez széleskörű jogokkal és területi autonómiával kell megajándékozni az elszakadt nemzetiségeket. Kudarcos politikának bizonyult az a törekvés is, hogy a visszatért területeken példamutató módon rendezze a kisebbségi-nemzetiségi problémákat. Politikája megbukott a magyar sovénizista erők és a nacionalista nemzetiségi szélsőségesek miatt is. A Teleki halála utáni Bárdossy- és Kállay-kormány nemzetiségi politikáját úgy jellemzi Tilkovszky, mint a „kölcsönösség és az egyoldalú kezdeményezés” dilemmáját. E feloldhatatlan ellentmondás torkollott a nemzetiségi politika csődjébe a német megszállással és a nyilasuralommal. A végkifejlet Szálasi „nemzetvezető” és Basch „népcsoportvezető” kézfogása. Ahogyan nem lehet a magyarságot kollektíve utolsó csatlósoknak, bűnösnek aposztrofálni, óva int attól is Tilkovszky professzor, hogy a magyarországi németek második világháborús szerepét sommásan a Volksbund-vezetők bűnei alapján ítéljük meg.

Bajcsy-Zsilinszky Endre államférfiúi nagyságára hívta fel újól a figyelmet a szerző. Igaz, hogy Bajcsy kiindulópontja a magyarság szupremáciája a Kárpát-medencében, ez azonban nem jelent nála nemzeti elfogultságot. A magyarországi nemzetiségek jogos elégedetlenségét kiváltó okokat meg kell szüntetni, a magyar nemzetiségi politika mulasztásait, hibáit, sőt bűneit ki kell küszöbölni. A magyar állam szuverenitásának fenntartása mellett a nemzetiségek meg kell hogy kapják „népi egyéniségük” kibontakoztatására, kultúrájuk fejleszté-

sére a lehetőséget. Már 1942-ben hangsúlyozta „A magyar egyéniségtől semmi sem lehet idegenebb, mint a felelőtlen kollektív megtorlás becstelen módszere” 1944-ben óvott attól, hogy a bosszúvágy eluralkodjon. „nem szabad megengedni, hogy egy eszesvezett németgyűlölet terjedjen el nálunk.” A Teleki által megfogalmazott óhaj, hogy a magyarországi nemzetiségi politika mintaszerű legyen „a gyöngye főispánnak, sílány alispánnak, megvadult főszolgabírók, korrupt jegyzők szadista katonai parancsnokok taposták ronggyá.”

Külön alfejezetet szentelt Tilkovszky Szálasi hungarizmusának és a munkáspártok nemzetiségi nézeteinek. Az MSZDP nem rendelkezett kiforrott és egységes állásponttal a nemzetiségi kérdésben. A jobboldali szociáldemokrata Peyer Károly kétféle megoldást hangoztatott a nemzetiségi probléma megoldására. Egy demokratikus a tóttokkal, románokkal, ruszinokkal és egy másikat a németekkel szemben, ami „vagonnal” megoldható. Előlegezi a háború utáni majdnai zavaros helyzetben a „Herrenvolk” németek kitélepítését. Mások a kosuthi „Duna-konföderáció” terv felújítását szorgalmazták. A nemzeti-nemzetiségi kérdés európai megoldási teóriái és a valóság közötti szakadék a magyarországi németek helyzetében tükröződött a legmarkánsabban. 1940-től, a bécsi népcsoport-egyezménytől kezdődő tíz esztendőben ez a nemzetiségi a nagypolitika játékszerévé degradáltatott: „Sok tekintetben egyenest kiszolgáltatták a Volksbundnak. Hitler magyarországi ötödik hadoszlopa egyébként sem kizárólag és nem elsősorban a Volksbundba tömörült náci németekből állt, hanem oda tartoztak a nyilasok és a magyar nemzeti szocialisták, az egész szélsőjobboldali ellenzék, sőt a kormánypárt szélsőjobb szárnya is”. Ez a nemzetiségi közösség eljutott az önmeghasonlálshoz, nemzeti önmeghatározása, identitása miatt kétségbe vonták több évszázados állampolgári hűségét. El kellett szenvednie a kötelező SS-toborzást, a nyomást a tömeges kiürítésre, a szovjet munkatáborokat, az internálást és a vagyonelkobzást, az át- és összehelyezést, igazoló eljárást, kitélepítést, politikai jogainak felfüggesztését, a kollektív bűnösség bélyegét. A győztes hatalmak jaltai rendjének és az 1945-ben hatalomra került magyarországi politikai erők nemzetiségpolitikai gyakorlatának szomorú mérlege lett 170 000 német kitélepítése.

A pártállami nemzetiségpolitika négy évtizedének közelképét, rövid, lényegretörő értékelését adja a szerző, az eseményeket és folyamatokat tárgyilagosan szemlélő történész szemével nézve. A sztálini „nemzetiségpolitika” áttelepítési gyakorlatát felváltotta a mindenható pártirányítás, amely az internacionalizmus jegyében a deklaráció szintjén „megoldotta” a nemzetiségi kérdést azzal, hogy nem létezőnek tekintette. A kirakatpolitikának elmentmondó valóságot Tilkovszky Lóránt a lehangozó iskolázatási adatokkal a nemzetiségi (érde-)képviseletek pártállami végrehajtó szervekké dagasztásával, az asszimiláció felgyorsulását népszámlálási adatokkal érzékelteti. Megkísérléi történetírásunk egyik adósságának feloldását, s felvilágosítja a nemzetiségek 1956-os forradalomban játszott szerepét is.

Az enyhülés a hidegháború végét hozta a nemzetközi kapcsolatokban, amely az 1970-es évek közepétől fokozatosan esélyt teremtett a hazai nemzetiségek fennmaradására. Az 1980-as évek magyar hivatalos pártállásfoglalásai a „lenini nemzetiségpolitika és az engéls hídszerep” jegyében végre tudomásul vették, hogy többmillió magyar nemzetiségiek élnek a határainkon túl, a szomszédos országokban. A fellazuló pártállami keretek, a pluralizálódó hazai közvélemény a párhatározatok szintjén is nyitást hozott, gondoljunk az 1988. november 22-i MSZMP KB határozatra, amely a nemzetiségi politika alapelveit fogalmazta meg. Áttekintést kapunk a rendszerváltás előtti átmenet szellemi erjedéséről, a társadalomtudományok fellendüléséről, így a történettudomány új szemléletű tükröző eredményeiről. Tilkovszky a főbb vonulatok megragadásával utat vágott a jövő jelzőkutatóinak, hogy legalább olyan sokrétűen közelítsék meg az 1980-as és 1990-es évek fordulójának sokszínűségét, ahogyan ő tette ezt a két világháború közötti korszakra vonatkozóan. Gondoljunk csak olyan teoretikusok írásaira, mint *Bibó István*, *Erdei Ferenc*, *Csoóri Sándor*, *Illyés Gyula*. Az utolsó fejezetben az 1990-es évek eredményeit, a nemzetiségi önkormányzatok megalakulását s az 1993. évi nemzetiségi törvény megszületésének körülményeit mutatja be a szerző. A törvény „jelentősége a XIX. század 1868-ban hozott nemzetiségi alap-törvényhez hasonlítható, s talán úgy fogja meghatározni – majd bizonyára szükségessé váló korrekciók mellett – a XXI. századba átnyúlóan, évtizedek sorára a magyar nemzetiségi politikát, mint a múlt század elődje a mi most eltűnő századunk első felére – adja Isten azonban, hogy sikeresebben. Történelmi tapasztalat, hogy a leg-szebb törvények is annyit érnek, amennyi megvalósul belőlük: erről csak hosszabb távon lehet értékelést adni.”

A sorozatszerkesztő Simándi Irén kronológiával és névmutatóval, a szerző mértéktartó tájékoztató irodalomjegyzékkel, 40 oldalas képesszeállítással, az 1993. évi 77. törvény teljes szövegének közlésével a borítón a századforduló, a melléklet végén napjaink magyarországi nemzetiségi térképével egészítette ki, tette még tartalmasabbá és érthetővé, példaértékűvé munkáját.

Szöls Zoltán

Kalendáriumok az 1999-es esztendőre

Miként a Honismeret a kalendáriumokban című cikkünkben (Honismeret 1999. 1. sz. 41–42. old.) is utaltunk rá, e kiadványtípusnak meghatározó szerepe lehet a honismereti mozgalom szempontjából. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ha van(nak) megfelelő szervező(k) és van(nak), aki(k) az induló tőkét biztosítják egy kalendárium-sorozat kiadásához, akkor kellő terjesztés mellett biztos sikerre számíthat egy effajta periódika. Minden nagyobb város, sőt egyes falvak (tájegységek), s természetesen megyék vagy régiók potenciális kalendárium-kiadók, – csak többségük még nem ismerte fel ennek lehetőségét, illetve szükségességét.

Hány kalendárium jelenik meg manapság Magyarországon (s még inkább a magyar nyelvterületen, országhatárainkon kívül), aligha van személy vagy intézmény, amely pontosan nyilvántartaná. Többségük csak szűk területen hozzáférhető, pedig sokkal nagyobb kör érdeklődésére tarthat számot, mint egy-egy település szűkebb körzete vagy egy-egy tájegység!

A Honismeret szerkesztőségébe, illetve jelen sorok írójához mindeztől (pedig immár az esztendő felé járunk) mindössze négy kalendárium érkezett: a Vecsési Kalendárium, a Hatvani Kalendárium, a Karcagi Kalendárium és a Bakony-balatonai Kalendárium. Így jelen ismertetésünk ezekről adhat számot. Természetesen, ha a továbbiakban más kalendáriumokat is elküldenek hozzánk, szíves-örömmel bemutatjuk azokat is.

A *Vecsési Kalendárium* egyike a jellegzetes magyar-nemzetiségi kalendáriumoknak. Mivel a fővárosához közeli (s káposztjártáról híres) község lakóinak jelentős része német nemzetiségű (s anyanyelvű), természetesen vehetjük, hogy a kalendárium is (nagyobbrészt) kétnyelvű. A település története, régi- és élő néphagyományai, valamint hasznos adatok a közigazgatásról s egybekről egyaránt helyet kaptak a jól szerkesztett kötetben.

A *Hatvani Kalendárium* 1999. kiadója a Biztatás Társadalomfejlesztési és Kulturális Alapítvány. Beköszöntőjében szorongó bizakodással írja Bacsa Tibor főszerkesztő és Kocsis István a szerkesztőbizottság elnöke: „Bizonyos, hogy ezen első próbálkozásunk még itt-ott kívánnivalót hagy maga után, de kérünk mindenkit, hogy tisztességes szándékainkat, a jövőbe mutató törekvésünket is méltányolja akkor, amikor kritikát gyakorol!”

A kalendárium első fejezete a hagyományos naptár, a hónapok mai, illetve régi magyar nevével, illetve az állatjegyek neveivel. Az egyes hónapok nevének eredete, a néphagyományok ismertetése mellett a gazdák havi teendője, valamint az évfordulók és jeles események ismertetése olvasható. Követi ezt az 1998-as év hatvani krónikája, majd a földrajzát, történetét, társadalmi jelenlegi helyzetét (statisztika), az 1998-as önkormányzati választásokat ismertető rész. A jelenlegi és a volt polgármesterrel készült interjú is helyet kapott a kötetben. A városi főépítész elemzi a város ellentmondásos építészeti képét. A környezetvédelem vitás kérdéseit is elénk tárják.

A város óvodáinak, iskoláinak helyzetképe után megismerhetjük a művelődési, kulturális és szociális intézményeket is. A városi könyvtár helytörténeti gyűjteményéről Sisa Tamásné könyvtáros tájékoztat. Horváth László múzeumigazgató írásából kiderül, hogy a Hatvani Lajos Múzeum bizony mostoha körülmények között működik, s három évtizede vár arra, hogy ígéretesen gazdagodó gyűjteménye méltó helyre kerüljön.

Részletes ismertetést olvashatunk Incze László múzeumigazgató jóvoltából Hatvan egyik testvér-városáról, a háromszéki Kézdivásárhelyről, amely céhes iparáról, s az ezt bemutató, magyar viszonylatban páratlan múzeumáról nevezetes. A másik testvérváros egy olaszországi (toszkánai) kisváros,

Tavarnelle Vall di Pesa, amelynek első írásos említése 780 körül.

A következő fejezetet Hatvan múltjának szenteltek. Kezdődik a település címerének történetével, majd a képes levelezőlapok tanúságára hívják fel a figyelmet, aztán a Kossuth tere mutatják be egy séta keretében. Olvashatunk a hatvani útközetről (1849. április 2.), s bemutatnak néhány neves hatvanit is életrajzi lexikonoszerűen. Külön részben mutatják be a város élő büszkeségeit, azokat, akiknek munkásságát nemrég ismerték el kitüntetéssel: Pálos Frigyes hatvani prépostot, Mezei Mátyás hatvani állomásfőnököt, dr. Popovits József sebész-gasztroenterológust. A sport, a zene, az újonnan átadott létesítmények sem maradtak ki a kalendáriumból. Hasznos tudnivalókat tartalmaz a hatvani egyesületek és alapítványok adataira is, csakúgy, mint a közszolgálati adattár.

Külön fejezetet kaptak a Hatvanban alkotó irodalmárok (költők és prózairók) és képzőművészek (színes oldalakon!). A régi kalendáriumi hagyományokhoz alkalmazkodva nem maradtak el a receptek (köztük külön erdélyi receptek) meg a rejtvény, fejtörő sem. A kötetet felhívás zárja: a 2000-ben megjelenő kalendárium cégek, vállalkozások, szolgáltatások adatait szívesen közli. Szerkesztőség: Ady Endre Könyvtár.

Azért ismertettük viszonylag részletesen a hatvani kalendáriumot, hogy a hasonló új vállalkozások számára akár egyik lehetséges mintául szolgáljon. Alkotói-szerkesztői büszkéek lehetnek e kötetre, amely érdekes olvasmány és hasznos adattár, s nemcsak az adott évben egyszer-egyszer, hanem esztendő múltán kézbe véve is tud újat, érdekeset, hasznosat adni.

A Körömdi Lajos szerkesztésében megjelent 1999-es *Karcagi Kalendárium* terjedelmének zömét az évfordulókkal (1848/49-cel) és helytörténettel kapcsolatos írások alkotják. Megemlékeznek a 115 éve született néprajztudósról, Györfy Istvánról (külön cikkben keleti kutatásairól), Márton Béla szovátai faharagóról, az 1928-ban elhunyt Horváth Ferenc középiskolai igazgatóról, Bujk Béla (1857–1935) matematika-fizika szakos tanárról. Külön fejezet foglalkozik a városvédelem- és városépítés kérdéseivel. Helyet kaptak a kötetben versek is.

Változatos olvasnivalót kínál a Helytörténet fejezet. Kósa Kinga az ősi magyar világképről, Szabó Ildikó a Nagykunság kun eredetű halomneveiről, a kitűnő hadtörténész, Zachar József Kovács Mihály kapcsán a XVIII–XIX. századi nemzeti függetlenségi mozgalmak és a polgárosodás kérdésköréről írt. A tisztántúli családok történetének buzgó kutatója, Karacs Zsigmond a Bogdi Pap család történetével kapcsolatos kutatásait foglalta össze. Érdeklődésre tarthat számot a Jászkunságból származó tengerészek adataira is (Horváth József). Fazekas Mihály a nagykunsági pásztoroktyák históriáját dolgozta fel. Kiss Lajos az 1928-as év eseményeire emlékezett. Garai Katalin képes krónikája az 1998-as évről részletes, alapos, kitűnő adalék lehet majd korunk históriájának kutatói részére. Az immáron tisztas hagyományokra visszatekintő Karcagi Kalendárium

alighanem sok örömet okoz ismét olvasóinak, akiknek tábora szépen gyarapszik.

A karcagihoz hasonlóan nagy műlra tekinthet vissza a *Bakony-balatoni Kalendárium* is, amelyet Varga Béla szerkeszt. Kiadja a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Az egyes hónapokat megszokott módon pompás színes reprodukciók díszítik. A grafikák alkotója Kóta Dénes. Az irodalmi részben helyet kapott Eötvös Károly egyik írása (A szépasszony története), a Balaton költőjének, a kenesei Soós Lajosnak versei, Bartalis Imre két elbeszélése. Az Örökségünk című fejezetben a Bakony és a Balaton-vidék mész- és szénégetőinek munkáját ismerhetjük meg. Olvashatunk Reguly Aurélról, az alkai üveggyár alapítójáról, Neumann Bernátról, Vajkai Aurélról, a méltatlanul elhanyagolt füredi Lipták-házról. A többi fejezet is a bakonyi-balatoni tájak régi és újabb (megújuló) értékeiről ad számot. Önálló fejezetet kaptak a turisztikai írások is.

A gyakorlati tudnivalók iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják a kötetet (Bálint György: Gyümölcsstermesztési tanácsok). A lányok-asszonyok számára szóló tanácsok is külön fejezetbe kerültek. Évfordulónaptár, horoszkóp, mesék, aforizmak, viccek, a gyermekeknek szóló részek zárják a kitűnően szerkesztett kötetet.

Örömmel lapozgattam végig az ismertett kalendáriumokat, s bemutatásukat zárva csak azt kívánhatom, hogy bárcsak minél több olvasó polcára-asztalára eljuttának e kötetek. Jóleső érzéssel töltheti el a honismeret fontosságát átérzőket az is, hogy ez a terület a különféle kalendárium típusokból nemcsak hogy nem hiányzik, sőt kiemelt helyet kap. E kalendáriumok hasznos segítséget jelenthetnek az iskolai oktatásban is. Természetesen a helyismereti olvasókönyveket nem helyettesíthetik, csupán kiegészíthetik.

Csorba Csaba

ÉHÁRTNÉ VARGA ZSUZSANNA: A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete 1896–1996

E címmel jelent meg tavaly Pápan egy könyv a *Pápai Tanítóképző Centenárium Alapítvány* kiadásában, a Jókai Mór Városi Könyvtár nyomdájának igényes kivitelezésében. A könyv tulajdonképpen két részből áll: a történeti áttekintésből és az intézet alapításának 100. évfordulója hozadékából.

Éhártné Varga Zsuzsanna az előzményektől a megszűnésig dolgozta föl a tanítóképző történetét, s munkáját a könyv lektorai, a képző egykori tanárai, Lux Ibolya és Hollósy Tibor egészítették ki dr. Csoknyay József intézeti igazgató kézírata és saját emlékei alapján. A város híres református kollégiuma, majd főiskolája jó néhány pedagógust adott az országnak, bár kimondott tanítóképzés nem folyt az iskolában. Anyagi okok miatt mindössze négy évig, 1886-tól 1890-ig működött a református tanítóképző Pápan, amelynek megszűnése után a környező négy dunántúli megye igényeinek kielé-

gítésére Veszprém megye harcot indított egy állami tanítóképző felállításáért. A képző Pápa város nagyvonalú áldozatvállalása után az 1896/97-es tanévben kezdte meg működését a „Dunántúli Athén”-ban. Egyelőre az Ó-kollégiumban, mert az iskola ma is meglévő szép épülete csak az 1900/1901-es tanévkezdésre készült el. A tanítóképzős évfolyamokon kívül az épületben százfős kollégium, gyakorlóiskola, tornaterem, könyvtár és szertárak kaptak helyet, az udvaron sportpálya és pihenőterület, a telken pedig a gazdasági ismeretek oktatásához szükséges konyhakert és méhészet szolgálta a képzést. Varga Zsuzsanna tanulmányában részletesen ír az intézetben folyó magas színvonalú oktatásról (tantárgyak, tankönyvek, szakiskolai ismeretek), az iskolai ünnepélyekről és kirándulásokról, az önképzőkör és egyéb iskolai egyesületek tevékenységéről, a gyakorlóiskoláról, az intézet rendjéről, fegyelméről és emelkedett, a tanítói hivatásra magas szinten felkészítő szellemiségéről. Csak sajnálni lehet, hogy ez a nagyszerű intézmény 63 évi sikeres működés után 1959. június 21-én az utolsó tanévzárával megszűnt. Tanárai részben Pápán maradtak, részben pedig a Győrött és Szombathelyen szervezett felsőfokú tanítóképzőkben találtak munkát, s Győrben fejezte be tanulmányait 1960-ban az utolsó pápai osztály is.

A történet folytatása meghatározható. 1995-ben az utolsó évfolyam Pápán tartott 35 éves találkozóján Dreisziger József középiskolai igazgató javaslatára az egykori diákok elhatározták, hogy 1996-ban emlékünnepeket szerveznek a tanítóképző alapításának 100. évfordulóján, s e célból alapítványt hoztak létre. Lelkesen segítettek a szervezésben az egykori tanárok és öregdiákok, s 1996. október 19-én a régi díszteremben alig fél óra el a bel- és külföldről összesereglett 50–80 éves tanítók és a vendégek. Ez alkalomra újság jelent meg *Váti Ferenc* szerkesztésében, s az ünnepöket köszöntötte Pápa polgármestere és a győri tanítóképző főiskola főigazgatója is. Dr. Kapor Károly „véndiák” visszaemlékezésében így értékelte a pápai tanítóképzőt: „Képzőnk nevelő-oktató munkájának egyik sarkalatos fundamentuma az erkölcs, a közösség, a haza és haladás egységének megteremtéséért folytatott mindennapos, következetes munka és az erre való nevelés volt. Iskolánk másik nagy értéke és érdeme, hogy tanáraink a reformpedagógia gondolatvilágát magukévá téve felvilágosult, humánus, ma is korszerű nevelési elvek alapján készítették fel bennünket a nevelő-oktató munkára.” Ez a pápai tanítóképző máig ható tanulsága és szelleme. (1998. 165 old.)

Tuba László

KEMECSEI LAJOS:

Szekerek, kocsik, szánok – Paraszti járműkultúrák Észak-Dunántúlon

A szép kiállítású kötetet Életmód és Tradíció sorozatban adta ki az MTA Néprajzi Kutatóintézete 1988-ban. Témaválasztása szerencsés, mert hazánk egy jelentős területének vizsgálatával az eddigi ku-

ntatások eredményeit bővíti, és rendszerbe foglalva a jövő kutatások számára is jó alapot ad.

A kutatások történetét a XVIII. századig visszamenőleg vizsgálja, témakörök szerint rövid ismertetést is ad. Országos és lokális feldolgozások fontos bibliográfiai adatai egészen a jelen időkig adnak jó tájékoztatást. A fontos külföldi irodalmat is megemlíti jó eligazításul. A jelen kutatásait témakörök szerint, eredményeit, publikációit szemléletesen, jól ismerteti.

Földrajzi települési viszonyok szerepét vizsgálja, az utak kialakulásában, a közlekedés lehetőségeiben, a járműkultúra jellemzőit befolyásoló tényezőként. Helyes földrajzi szemlélettel mutatja be a domborzat, éghajlat, növénytakaró hatását a közlekedésre. Aprólékos részletességgel vizsgálja Észak-Dunántúli jellegzetes aprótájakait, vidékeit, a Duna mindkét partján.

A járművek készítése néprajzi szempontból átgondolt, jól szerkesztett fejezet. A mesterek, bognárok, kovácsok mellett jelentős szerepet szán a fűrő-faragó parasztembereknek a fában gazdagabb vidékeken. Faeszköz árusok szerepét meltaja a terjesztésben, főképp a vásárokon, de ugyanígy a tutajosokét is a vízi szállításokban. Velük együtt a szlovák kisiparosok forgalmát a Duna mindkét partján. A járműkészítő mesterek munkáját szakszerűen mutatja be a nyersanyag, a szerszámok és a munkafolyamat leírásával. Az irodalom és saját gyűjtése alapján írja le a kocsikészítési munkafolyamatát, kiemelve a helyi jellegzetességeket, a bogárnár és kovács mesterek összehangolt munkáját a céhes időkötől kezdve napjainkig. Ismerteti az uradalmakban dolgozó mesterek szerepét.

A munkafolyamatot apró részletességig írja le, az alkalmas faanyag kiválasztásától kezdve a munkára előkészítésig. Pontosan mutatja be a különböző kocsialkatrészek legmegfelelőbb faanyagát az irodalom és részben a saját gyűjtése alapján, tájanként osztályozva táblázatban is szemlélteti. Az alkatrészek népi elnevezéseit pontosan követi, közlik a bogárnár és kovács német eredetű szakkifejezéseit is. A méretek tájankénti variációi a néprajzkutatás számára is értékesek.

A bogárnár- és kovácsmunka folyamatát adatközlői alapján pontos részletességgel írja le – a kerék elkészítését, a küllözéstől a talpaláson át a ráfhúzásig. A legnehezebb bogárnarmunka az agy átfúrása és a kerék perselyezése, vagy puskázás, s ezzel végződik a kerék elkészítése. A többi alkatrész közül ezután a szekeroldalal következnek. Ezek típusait tájanként pontosan mutatja be. A saroglyák, zápok után a rúdszárnyak, juhafák szerepét ismerteti, majd ugyanígy a tengelyágy vagy astok benne a tengely, vánkossal, cupántokkal rögzítve. Hozzájuk csatlakozik a hátsóágas elkészítése, oldalrészében a rakoncafészekkel, rakoncaszeggel. Ezek a kocsik irányíthatóságát segítik, és érdemes volna megemlíteni a néprajzban átvitt értelemben használt kifejezést az irányíthatatlan, rakoncafátlan gyerekre. Hátra van még a fenékdécskák, löcsök, a rúd és a hámfák elkészítésének pontos leírása. A tengely (vastengely) már a kovács dolga. Összеха-

sonlításul jó leírást ad a hagyatéki leltárak anyagából vett szakkifejezésekkel, árszabásokkal.

Hasonló részletességgel foglalkozik a kovácsmesterséggel, a céhek idejéből éppúgy, mint az utána következő szakaszban, vagy az uradalmak mestereivel, társadalmi és anyagi helyzetükkel. Értékesek a kontóskönyvek anyagai és a táblázatok az egyes alkatrészek faanyagáról. A fejezet a jelenen zárul, az egyre ritkább kézműves mesterekről, lehetőségeiről.

Csúszójárművek: száno, csúszatók nevét, eredetét vizsgálja. A legegyszerűbbektől kiindulva ismereti formájukat, használatukat, az ekéfát, ekeszállítást, szénszállítást, facsúsztatást lovak, ökrök segítségével, a faúsztatást, tutajozást, irodalomból vett példák mellett tájbéli, főképp gerecei példák-
kal.

A *kétkerekű járművekkel* külön foglalkozik, a tájban ritkábban előforduló taligákkal, kordékkal, kialakulásukkal, lokális előfordulásukkal. Bemutatja elnevezésük variációit, összetevő részeikkel együtt, régi árszabások után a XVII–XVIII. századtól napjainkig. Felhasználásuk sokféleségét jól illusztrálja a táji adottságok közé a Gerecse erdőiben, bányáiban való sokféle felhasználásuktól a városi vizes lajtókig.

Az észak-dunántúli négykerekű járművek *tipológiai* külön fejezet tárgyalja. A négykerekű járművek területenként változékonyak. Már elnevezésükben is különböznek, amit a kocsí-szeker névnek sokszor községenkénti változottsága mutat. A kocsí keletkezésének, elterjedésének problémája, benne Kocs község szerepét, a különböző véleményeket jól mutatja be. Az egyes táji típusokat, elterjedésüket ismereti a múlt századtól kezdve az irodalomból, pontos, jó hivatkozásokkal. Ugyanígy felhasználásukat is a fuvarozás, hajóvontatás, vízhozadás, személyszállítás, parádézás területén.

Részletesen leírja a táji jellegzetességű járműveket, legaprólékosabb részlevezéseikkel együtt, s jól illusztrálja felvételekkel. Az apró részletek megismertetése pontosítja a paraszti közlekedés képét, segítséget nyújt a nagytáji rendszerezéshez.

Fogatolás, jármolás. Pontosan bemutatja a járműveket vontató állatokat, szarvasmarhát, lovat, szamarat, kutyákat a tájék adottságaitól függően, uradalmakban előforduló magyar ökröket, bivalyokat, öszvéreket. Használatukat térben és időben egyaránt vizsgálja, jól mutatva a fejlődést. Aprólékosan mutatja be a fogatolásokat, jármolásokat. Foglalkozik a tehének, ökrök betanításával, igába szoktatásával. Részleteiben vizsgálja az igák különböző fajtáit, a legegyszerűbb homlokigától kezdve a szépen díszített jármókig. Részlevezéseiket is pontosan adja, valamint az elkészítésük folyamatos munkáját is. Bemutatja az egyes igákat, kumetjármokat tájankénti variációkban, valamint a négyes ökröfogatokat tézslás megoldással. Fontos a különböző irányító szavak is.

Ugyanígy alaposan foglalkozik a lovak fogatolásával. A régi híres lóvásárokból indul ki, megfelelő fajták kiválogatásával, betanításával, felhámolásával, befogásával. Leírja a különböző hámok alkatrészeit, táji elnevezéseit. Történelmi

viszappillantást is ad a bognárok, kovácsok régi árszabásai alapján és pontosan bemutatja munkájukat az anyag kiválasztásától a mű elkészüléséig. Már csak az állat befogása, hajtása, kifogása van hátra a tájban használt lónevekkal, a patkolás folyamataival, ló és ökröpatkolással egyaránt. Az áttekinthetőséget jó táblázatok segítik.

Az *összefoglalás* jól áttekinthető, egységes keretbe foglalja a tanulmányban aprólékosan bemutatott eszközöket, használatukat. Az egyes járművek és alkatrészeik összefoglalásában mindenütt levonja a következtetéseket, és megállapításai helytállóak. Ugyanez áll a fogatolás, jármolás jellegzetességeinek összefoglalására is. Nagy súlyt helyez az egyezések mellett a jellegzetességek bemutatására, az elnevezések változatosságára.

A *melléletek, illusztrációk* nagyon értékes anyagot tartalmaznak. Árszabások a XVII–XVIII. századból mesterségek szerint. A közlekedési eszközök aprólékos részlevezései tárgyi és nyelviszeti szempontból egyformán értékesek. Ugyanez áll a kontóskönyvek anyagára is. Jó összehasonlítást adnak az elmúlt évszázadok és a jelen munkák árai, termékei között. Az árak mellett jó volna a különböző pénznemeket is megjelölni, mert így a számok magukban nem adnak megfelelő tájékoztatást. Az *adatközlők* névsora községenként pontos lejegyzéssel, nagy létszámokkal a kutatómunka alaposságára vet fényt.

A *képek, illusztrációk* jól szemléltetnek, jól áttekinthetők és segítenek az eligazodásban. Személyekhez kötődésük felhasználhatóságukra biztosíték. Közel száz számuk a kutatás alaposágára utal. A *felhasznált irodalom* részletes, pontos, a bibliográfia a tudományos előírásoknak megfelelő és jó eligazítást ad.

A monográfia alapos, részletes, tudományos értékű munka. Szerzője a fiatal kutatónemzedék biztató tehetségű képviselője. A tanulmány méltón csatlakozik a Kiszálföld tudományos kutatásának eredményei közé.

Dr. Timaffy László

Viselet és társadalom, avagy a ruha teszi az embert

Rendhagyó kiadvány jelent meg a fenti címmel, amely (egy kivételével) az 1995. szeptember 15–17-ig Csongrádon rendezett hasonló című tanácskozási előadásait tartalmazza. A tanácskozást *Flórián Mártával* együtt *Szűcs Judit* szervezte, aki a kiadványt is szerkesztette.

Nem megszokott, vaskos konferencia-kötetrel van azonban ez esetben szó, a 62 oldalas kiadványban ugyanis csak az előadások kivonatát találja az olvasó. Az előadások teljes terjedelemben való közlése – tekintettel a mai anyagi forrásokra – évekig elhúzódhatott volna. Ez a „rezümé-kiadvány” tehát anyagi okokra hivatkozva született ugyan, de előremutató céllal. Ahogyan a szerkesztői utószóban olvashatjuk: nem akarták megakadályozni,

hogy az előadó-szerzők előadásuk szövegét más kiadványokban gyorsabban publikálhassák. Nemes gesztus.

A kiadvány rezüméit végigolvasva meggyőződhetünk arról, hogy ezek a rövid, illusztrált ismertetések elegendőek ahhoz, hogy a kutatókat foglalkoztató témákba betekintést nyerjünk. Elegendőek azonban ahhoz is, hogy az olvasóban felkeltsék a téma iránti érdeklődést.

A címloldalon a tanácskozás témájának képi hangsúlyozásaként 1833-ból való divatkép, valamint a XIX. század végéről egy szentesi középparaszt házaspár esküvői fotója látható. A belső címloldalt *Hornyák László* grafikusművész *Csongrád*-emlékmája díszíti.

Az előszóban *iffi Kodolányi János* dicsőre szól arról, hogy a viselet-kutatás a „politikai határok nélküli kultúra” jegyében az egész magyar nyelvterületet átfogja és a magyarsággal együtt, élő magyarnyelvű csoportokra is figyel. Elgondolkodtatóan ír a ruha és a viselet szavainak egymáshoz viszonyított szűkebb és tágabb jelentésvilágáról. Maga a viselet a mindennapi életben (életkor, nem, családi állapot stb.) és a társadalomban (egy bizonyos közösséghez való tartozás, illetve a másság vállalása) sajátos kifejező ereje által minden korszakban jelentős szerepet töltött be, a politikai-ideológiai vélemény-nyilvánításnak is egyik fontos eszköze volt, sőt még ma is „a ruha teszi az embert”.

Az azóta elhunyt Nagy Jenő (1916–1996) néprajzkutatót akkor 80. születésnapja alkalmából a résztvevők nevében *Gazda Klára* köszöntötte.

A tanácskozáson részt vett szakemberek tudományági megoszlása tükrözi a viselettémának a mindennapi kutatásban fellelhető különféle értelmezési-megközelítési lehetőségeit. Etnográfusokon és nyelvészekon kívül régészek és művészettörténészek is megszólaltak a csongrádi tanácskozáson. *Trognayer Ottó* az őskor viseletéről, *Kürti Béla* a X. századi magyar női viseletről, *Béres Mária* pedig a középkori pártaviselettel kapcsolatban szóltak. *Szabó Judit* a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kézdivásárhelyi részlegének egyedülálló miniatűr népviseleti gyűjteményét ismertette. *Nagy Jenő* előadásában a gazdasági, társadalmi tényezőknél a XVIII–XIX. századi erdélyi magyar népviselet változására gyakorolt hatását taglalta. A téma alapjául Kalotaszegen és Kászonban végzett gyűjtései, valamint az Erdélyi Szótör-

téneti Tár vonatkozó részei szolgáltak. *Gajdary István* a XVIII. század végi hagyatéki leltárak alapján óbudai lakosok ruházati hagyatékáról beszélt. *Zomborka Márta* – *Rúduly Emil* – *Csukovits Anita* a váci Fehérek temploma a XVIII. sz.-i kriptájában feltárt viselet feldolgozási menetéről szóltak. *Bánkiné Horváth Erzsébet* a XVIII–XIX. századbeli Kiskunság társadalmi helyzet-viselet összefüggéseit vizsgálta.

A XIX. századdal kapcsolatban a bihari pásztorok státuszjelképéről (*Varga Gyula*), a társadalmi rétegződések a csongrádi és a szentesi viseletre gyakorolt hatásáról (*Szűcs Judit*), a váci polgári ünnepelő viseletről (*Forró Katalin*) és az európai udvari öltözet nemzeti stílusjegyeiről (*Fülemile Ágnes*) esett szó.

A XIX–XX. századot fogja át a barisból varrt szoknya (*T. Knotik Márta*) és a kalocsai szállások asszonyainak főkötője (*Romsics Imre*). Erről az időszakról emlékezik meg *Szabó Ferenc* is, aki a parasztpolitikusok és népi írók társadalmi háttérhez való hűsége, valamint ruhaviselete, öltözködése között szoros összefüggést állapított meg.

Jelen századunk történetének része a matyó viselet polgárosodása (*Fügedi Márta*).

A tanácskozás emlékeztetőjében *Flórián Márta* foglalta össze a találkozás tanulságait. Az egyéni elmélyült munka mellett éppen a téma sokrétűsége következtében igény merült fel egyéb formában is a további együttműködésre, tapasztalatcserére, egymás kutatásainak megbeszélésére.

Mai korunkban lehetséges a különféle tudományágak ugyanazon témában való együttműködése, együtt kutatása, a téma komplex vizsgálata. Mivel az adott témát a különféle tudományágak különféleképpen közelítik meg, ezáltal egymás eredményeinek árnyalására, megerősítésére, támogatására, kiegészítésére, illetve pontosabbra tételére képesek. A múlt kutatói számára új, eddig figyelembe nem vett szempontok váltak az idő távlatában fontossá, ugyanakkor még napjainkban is újabb tudományágak születésének lehetünk tanúi.

A számítógépes technika fejlődése, az Internet-kapcsolat kiépítése remélhetőleg nem akadályozza majd meg, hogy a komplex kutatás jegyében a jövőben is további hasonló személyes tanácskozások szerveződjenek. (Csongrád, 1998.)

Pávai Éva